

ՕՍՄԱՆՅԱՆ ՎԵՐՋԻՆ ԽԱԼԻՖՈՒ ԵՎ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԽԱԼԻՖԱՅՈՒԹՅԱՆ ԱՎԱՐՏՈՒՄ. ԱԲՐՈՒԼ ՄԵՋԻԴ ԵՐԿՐՈՐԴ

Ռուբեն Մելքոնյան¹, Գոռ Հովհաննիսյան²

DOI 10.46991/jos.2023.24.2.311

Սկսած 1516 թվականից, երբ օսմանյան սուլթան Մելիմ Առաջինը ստանձնեց նաև մուսուլմանների հոգևոր առաջնորդի՝ խալիֆի տիտղոսը, դա դարձավ ժառանգաբար փոխանցվող տիտղոս Օսմանյան կայսրության տիրակալների համար և այն վերապահվեց Օսմանոլուների սուլթանական տոհմին: 1922 թ. Օսմանյան սուլթանության վերացումից հետո խալիֆի տիտղոսը պահպանվեց մինչև 1924 թվականը և ըստ ավանդույթի փոխանցվեց նախկին թագաժառանգ Աբդուլ Մեջիդ Օսմանոլուին, ով էլ դառնալու էր ոչ միայն օսմանյան, այլև ընդհանրապես վերջին խալիֆը: 1924 թ. մարտի 4-ին ԹԱՄԺ-ը ընդունում է որոշում խալիֆայության լուծարման, ինչպես նաև սուլթանական Օսմանոլուների ողջ տոհմի Թուրքիայից 24 ժամվա ընթացքում արտաքսման մասին: Արդեն երկրից արտաքսված խալիֆը չի ընդունում ԹԱՄԺ որոշումը, այն համարում է ոչ լեգիտիմ ու մինչև իր կյանքի վերջ փորձում է որոշակի քայլեր անել: Մակայն 1944 թ. Աբդուլ Մեջիդի մահով փաստացի դադարեց գոյություն ունենալ խալիֆայության ինստիտուտը նաև սիմվոլիկ առումով, որովհետև եթե 1924 թ. Թուրքիայի խորհրդարանի որոշումից հետո գահընկեց խալիֆի անձով պայմանավորված այդ կառույցը դեռ պահպանում էր իր դեֆակտո գոյությունը, սպա 1944 թ դա էլ ավարտվեց: Խալիֆայության դեյուրե և դեֆակտո ավարտը նաև Թուրքիայի հիմնադիր-նախագահ Մուսթաֆա Բենալի սկսած պետության աշխարհիկացման պայքարում կարևոր դեր ունեցավ:

¹ ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի դեկան, պ.գ.դ., պրոֆեսոր, էլ. փոստ՝ rubenmelkonyan@ysu.am, ORCID 0000-0002-1937-901X:

² ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի թյուրքագիտության ամբիոնի ասպիրանտ, էլ. փոստ՝ gor.hovhannisyan@ysu.am, ORCID 0009-0005-6230-9446:

Բանալի բառեր՝ խալիֆայություն, Օսմանյան կայսրություն, իսլամ, աշխարհիկություն, Մուստաֆա Քեմալ, Արդուլ Մեջիդ:

Սկսած 1516 թվականից, երբ օսմանյան սուլթան Մելիմ Առաջինը ստանձնեց նաև մուսուլմանների հոգևոր առաջնորդի՝ խալիֆի տիտղոսը, դա դարձավ ժառանգաբար փոխանցվող տիտղոս Օսմանյան կայսրության տիրակալների համար և այն վերապահվեց Օսմանոյունների սուլթանական տոհմին: 1922 թ. Օսմանյան սուլթանության վերացումից հետո խալիֆի տիտղոսը պահպանվեց մինչև 1924 թվականը և ըստ ավանդույթի փոխանցվեց նախկին թագաժառանգ Աբդուլ Մեջիդ Օսմանոյունին, ով էլ դառնալու էր ոչ միայն օսմանյան, այլև ընդհանրապես վերջին խալիֆը:

Աբդուլ Մեջիդը օսմանյան սուլթան Աբդուլ Ազիզի որդին է և 1918 թ. երբ գահ է բարձրացել սուլթան Մեհմեթ 6-րդ Վահեդդինը նա դարձել է գահաժառանգ: Աբդուլ Մեջիդը համարվել է ժամանակի Օսմանյան կայսրության բազմակողմանի կրթված և զարգացած անձանցից մեկը, տիրապետել է վեց օտար լեզվի: Աբդուլ Մեջիդն իր որոշակի տեղն ունի օսմանյան ուշ շրջանի գեղանկարչության մեջ. բազմաթիվ նկարների հեղինակ է, իսկ 1909 թ. ընտրվել է «Օսմանյան նկարիչների միության» պատվավոր նախագահ³: Ուշագրավ է, որ նրա թողած նկարների ժառանգության մեջ (թվով մոտ 200) մեծ թիվ են կազմում դիմանկարները ինչպես իր նախնիների՝ Մեհմեթ 2-րդի, Մելիմ Ահեդի և այլոց, այնպես էլ արևմտյան երաժշտության հայտնի ներկայացուցիչներ Մոցարտի, Շոպենի, Բեթհովենի⁴: Հեղինակել է նաև քաղաքական բնույթի նկարներ ինչպիսին է Աբդուլ Համիդ 2-րդի գահընկեց անելու պահը պատկերող լայն կտավը⁵: Աբդուլ Մեջիդը իր նկարներով մասնակցել է տարբեր ցուցահանդեսների ինչպես թագաժառանգ

³ Kandemir F., Son Halifenin Son Günleri, İstanbul, 2015, s. 13.

⁴ Satan A., Son Halife Abdülmecid Efendi, İstanbul, 2016, s. 30.

⁵ Նույն տեղում, էջ 31:

եղած տարիներին (Վիեննա, Ստամբուլ, Եվրոպական այլ քաղաքներ), այնպես էլ 1924 թ. Թուրքիայից արտաքսվելուց հետո աքսորի տարիներին (Նիցցա, Փարիզ)⁶: Ըստ տարբեր տվյալների, Աբդուլ Մեջիդը նկարել է մինչև կյանքի վերջ և մահից հետո նրա նկարները առաջին անգամ Թուրքիայում ցուցադրվել են 1986 թ., իսկ այնուհետ՝ 1993 և 1998 թթ. Դոլմաբահչեի պալատ-թանգարանում: Աբդուլ Մեջիդը նաև հետևել է օսմանյան և համաշխարհային գրականության ու արվեստի բնագավառներում տեղի ունեցող գործընթացներին, լավ հարաբերություններ ունեցել ժամանակի օսմանյան և արևմտյան տարբեր արվեստագետների, գրողների հետ⁷: Կարևորելով կրթությունը և հատկապես արևմտյան կրթությունը՝ Աբդուլ Մեջիդը առաջին էր օսմանյան տոհմում, որը իր որդուն՝ Օմեր Ֆարուքին ուղարկել է Եվրոպա կրթություն ստանալու համար⁸:

20-րդ դարի սկզբին և հատկապես սուլթան Աբդուլ Համիդ 2-րդի գահընկեցությունից հետո օսմանյան սուլթանական գերդաստանի հանդեպ քաղաքական ուշադրությունը նվազել է, քանի որ հաջորդ գահակալները այլևս գործոն չէին և ունեին առավելապես սիմվոլիկ, արարողակարգային նշանակություն: Կարելի է ենթադրել, որ այս նույն տենդենցը տարածվել է նաև Աբդուլ Մեջիդի անձի վրա. թուրք ուսումնասիրող Ալի Սաթանը Աբդուլ Մեջիդին համարում է Թուրքիայի պատմության մեջ անտեսված անձնավորություն և դա չնայած այն հանգամանքին, որ նա լինելով վերջին խալիֆը՝ ուշադրության արժանի անձ է ինչպես օսմանյան, այնպես էլ իսլամի պատմության տեսանկյունից⁹:

Չնայած ոչ ակտիվ և ոչ հրապարակային գործունեությանը՝ Աբդուլ Մեջիդը, այնուամենայնիվ, որոշակի հետաքրքրություն է ցուցա-

⁶ Նույն տեղում, էջ 31-32:

⁷ Նույն տեղում, էջ 38, 41:

⁸ Kandemir F., նշված աշխ., էջ 21:

⁹ Satan A., նշված աշխ., էջ 9:

բերել նաև քաղաքական գործընթացների նկատմամբ և փակ, պալատական միջավայրում հանդես եկել տեսական դատողություններով, վերլուծություններով, որոնք կարելի է բնութագրել ստեղծված իրավիճակին ադեկվատ, սակայն նրան պակասել է քաղաքական համարձակություն տեսականից գործնական քայլերի անցնելու համար: Եվ նաև համարձակության այդ պակասի պատճառով է, որ Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո ակտիվ ռազմական-քաղաքական գործընթացներում օսմանյան դինաստիայի ներկայացուցիչները որևէ լուրջ դերակատարում չկարողացան ունենալ և հաջողության հասան ռազմական ոլորտի ներկայացուցիչներ՝ գեներալ Մուսթաֆա Քեմալի գլխավորությամբ, ինչը նաև հանգեցրեց ոչ միայն երկրի կառավարման համակարգի փոփոխության սուլթանությունից դեպի հանրապետություն, այլև սուլթանական տոհմի արտաքսման Թյուրքիայից: Մասնագիտական շրջանականներում հայտնի է դեռևս գահաժառանգ Աբդուլ Մեջիդի և օսմանյան վերջին սուլթան Մեհմեթ Վահեդդինի միջև եղած տարաձայնությունները քաղաքական տարբեր խնդիրների շուրջ¹⁰: Օրինակ՝ 1919 թ. հունիսի 12-ին սուլթանին ուղարկած իր նամակում Աբդուլ Մեջիդը անհանգստություն է հայտնում Փարիզի խաղաղության կոնֆերանսում քննարկումների վերաբերյալ, ինչպես նաև առաջարկում է օսմանյան տոհմի արքայազներից մեկի գլխավորությամբ մի պատվիրակություն ուղարկել «Անատոլիա» որպեսզի կարգավորի տարաձայնությունները քեմալականների և կառավարության միջև¹¹: Ուշագրավ է, որ սուլթանին ուղարկած իր այլ նամակներում Աբդուլ Մեջիդը տարբեր խնդիրների թվում մտահոգություն է հայտնել նաև անկախ Հայաստանի ձևավորման հեռանկարի հանդեպ¹²:

¹⁰ Աբդուլ Մեջիդի և սուլթան Վահեդդինի վատ հարաբերությունների մասին ինչպես գահակալման ընթացքում, այնպես էլ դրանից հետո տե՛ս Bardakçı M., Şahbaba – Osmanoğulları'nın Son Hükümdarı VI Mehmed Vahideddin'in Hayatı, Hatıratı ve Özel Mektupları, İstanbul, 1998, s. 198:

¹¹ Satan A., նշված աշխ., էջ 63-64:

¹² Նույն տեղում, էջ 65:

1919 թվականից ծավալվող քեմալական ազգայնամոլական շարժման համար կարևոր էր լեգիտիմության խնդիրը և օսմանյան տոհմի հետ հարաբերությունները կարող էին դա ապահովել և ստեղծել տպավորություն, որ իրենք ոչ թե խռովարար, ապստամբներ են, այլ երկրի ապագայով մտահոգ հայրենասերներ, որոնք հավատարիմ են գահին ու խալիֆայության ինստիտուտին: Եվ բնական է, որ այդ նկատառումներից ելնելով՝ քեմալական շարժումը փորձել է ուղիներ փնտրել հարաբերություններ հաստատելու օսմանյան սուլթանական տոհմի առանձին ներկայացուցիչների հետ, իսկ թագաժառանգ Աբդուլ Մեջիդը այդ առումով ամենահարմար անձն էր, մանավանդ որ նա էլ որոշակի զգուշավոր հետաքրքրություն էր ցույց տալիս քեմալականների հանդեպ: Այդ շփումները ենթադրաբար ակտիվացել են 1920 թ. կեսերին¹³ և Մուսթաֆա Քեմալը անում է համարձակ առաջարկ. նա Աբդուլ Մեջիդին հրավիրում է Թուրքիայի արևելյան նահանգներ, որտեղ ծավալվում էր ազգայնամոլական շարժումը: Քեմալական շրջանակները անգամ լուրեր էին տարածում, որ քննարկվել է Աբդուլ Մեջիդին «Անատոլիայում» թագադրելու և այդպիսով սուլթան Վահեդդինին այլընտրանքային սուլթան ունենալու հարցը: Մեր կարծիքով այս հրավերը Մուսթաֆա Քեմալի կողմից հստակ մշակված և բազմաշերտ տակտիկական քայլ է եղել, որի հավանական հանգուցալուծումը նրան, ըստ էության, հայտնի է եղել: Աբդուլ Մեջիդը, ով ինչպես շատ արքայազներ դաստիարակվել է փափուկ պայմաններում, զուրկ էր հերոսականության և պայքարի հատկանիշներից: Հրավիրելով Աբդուլ Մեջիդին շարժման կենտրոնակայան՝ Քեմալը մի կողմից ի ցույց էր դնում իր հավատարմությունը գահի նկատմամբ, սակայն վստահ լինելով հնարավոր բացասական պատասխանի հարցում՝ նաև նպատակ էր հետապնդում իր անմիջական շրջապատին, ինչպես նաև հասարակության ավելի լայն շերտերին նախ ցույց տալ, որ ինքը դիմել է

¹³ Նույն տեղում, էջ 71:

օրինական թագաժառանգին գալ ու ղեկավարել ազգայնամոլական շարժումը, սակայն փաստորեն նա մերժել է: Եվ երկրորդ՝ այդ քայլով Քեմալը ցույց կտար սուլթանական տոհմի և միևնույն ժամանակ սուլթանական կառավարման համակարգի դեգրադացված լինելն ու փոփոխության անհրաժեշտությունը, որի շրջանակներում էլ պետք էր նոր առաջնորդ և այդ պարագայում Մուսթաֆա Քեմալը ամենաբնական հավակնորդն էր լիդեր դառնալու համար, ինչի լեգիտիմությունը դժվար կլինեք վիճարկել ստեղծված իրավիճակի համապատկերում: Ինչպես և սպասում էր Մուսթաֆա Քեմալը, հրավերը ստանալուց որոշ ժամանակ անց Աբդուլ Մեջիդը մերժում է քեմալականների առաջարկը¹⁴:

Մակայն մերժելով հանդերձ քեմալականների վերահսկողության տակ գտնվող շրջաններ գնալու առաջարկը՝ Աբդուլ Մեջիդը ներկայացնում է իր այլընտրանքային կամ պատասխան առաջարկը և փոխանցում է, որ առավել հարմար է որպեսզի արևելյան նահանգներ գնա և շարժումը գլխավորի իր որդին՝ արքայագն Օմեր Ֆարուքը: Ավելին՝ առանց քեմալականների պատասխանին սպասելու 1921 թ. ապրիլի 25-26-ին Օմեր Ֆարուքը գաղտնի կերպով գնում է Ինեբոլու¹⁵, սակայն անձամբ Մուսթաֆա Քեմալի հրամանով նրան Ինեբոլուի նավահանգստից ետ են վերադարձնում չթողնելով գնալ առաջ: Թագաժառանգին չընդունելը և նրան Ստամբուլ ետ ուղարկելը պատճառ է դառնում, որպեսզի Աբդուլ Մեջիդը Մուսթաֆա Քեմալին բողոքի հեռագիր ուղարկի նշելով, որ նրա վերաբերմունքը վիրավորական է ոչ միայն իր և իր որդու, այլև սուլթանության ինստիտուտի հանդեպ ընդհանրապես¹⁶: Մակայն մեր կարծիքով ակնհայտ էր, որ Եվրոպայում կրթություն ստացած երիտասարդ արքայագնի ընդգրկումը շարժման մեջ և այն էլ առաջնորդի դերում արդեն ընդհանրապես չէր համա-

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 72-73:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 81-82:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 82:

պատասխանում Մուսթաֆա Քեմալի ծրագրերին: Ամեն դեպքում պետք է նկատել, որ Աբդուլ Մեջիդի վերոնշյալ քայլերը խոսում են մի կողմից նրա քաղաքական հոտառության, իսկ մյուս կողմից հավակնությունների մասին, քանի որ քեմալականների հետ կապ հաստատելու վերջնական նպատակը պետք է որ լիներ վարկաբեկված սուլթան Վահեդդինի փոխարեն սուլթան դառնալը և դրանով միապետությունը փրկելը, ինչը սակայն չի ստացվում:

Աբդուլ Մեջիդի և քեմալականների շփման երկրորդ փուլը սկսվում է ավելի ուշ՝ 1922 թ. նոյեմբերին, երբ երկրում իրական իշխանության քեմալականների ձեռքն անցնելուց հետո Թուրքիայի ազգային մեծ ժողովը պաշտոնապես լուծարում է սուլթանությունը, իսկ վերջին սուլթան Մեհմեթ Վահեդդինը նոյեմբերի 17-ին լքում է Թուրքիան: Սակայն չնայած սուլթանության լուծարմանը, պահպանվում է խալիֆայությունը և առաջ է գալիս հարց, թե ով և ինչպես պետք է դառնա խալիֆ: Քննարկումների արդյունքում որոշվում է, որ խալիֆի տիտղոսը պետք է ստանձնի Օսմանյանների տոհմից մեկը և ամենաբնական թեկնածուն դառնում է նախկին թագաժառանգը՝ Աբդուլ Մեջիդը: Սակայն քեմալականները պահանջում են, որ այդ տիտղոսը անցնի տոհմից որևէ մեկին ոչ թե, այսպես կոչված, բնական իրավունքով, այլ ԹԱՄԺ-ը ընտրի խալիֆին: Այսինքն՝ ստացվում է, որ հոգևոր առաջնորդին իր քվեարկությամբ հաստատում է աշխարհիկ մարմինը՝ խորհրդարանը, այլ ոչ թե ժառանգականության ընդունված կարգը: Քեմալականների և Աբդուլ Մեջիդի միջև սկսվում են բանակցություններ, որոնց ընթացքում նախ փաստվում է, որ նա չի ընդդիմանում սուլթանության լուծարմանը և երկրորդ՝ համաձայնվում է խալիֆի՝ Թուրքիայի ազգային մեծ ժողովի կողմից ընտրությանը: Նոյեմբերի 18-ին ԹԱՄԺ կողմից նախկին սուլթան Վահեդդինը զրկվում է նաև խալիֆի տիտղոսից և նույն օրը խորհրդարանը կազմակերպում է նոր խալիֆի ընտրություն, որտեղ 163 պատգամավորներից 148-ը քվեարկում են Աբդուլ Մեջիդի օգտին, 9 պատգամավոր ձեռնպահ, իսկ 2 քվե

տրվում է սուլթան Աբդուլ Համիդ 2-րդի որդի Աբդուռահիմին¹⁷: Նույն-բերի 19-ին Անկարայից Մուսթաֆա Քեմալը հեռագիր է ուղարկում Աբդուլ Մեջիդին և հայտնում, որ Թուրքիայի ազգային մեծ ժողովի կողմից ընտրվել է խալիֆ. Քեմալի հեռագիրը նոր խալիֆին է հանձնում գեներալ Ռեֆեթը¹⁸:

Սակայն ԹԱՄԺ-ը Աբդուլ Մեջիդին խալիֆ ընտրելով հանդերձ՝ անմիջապես ներկայացնում է որոշ պահանջներ: Նախ՝ բացահայտ նշվում է, որ խալիֆի տիտղոսը բացարձակապես չի կարող ենթադրել նախկինում եղած լիազորությունները և ամեն ինչ պետք է սահմանափակվի մուսուլմանների հոգևոր առաջնորդի գործառույթներով, այդուհետ Աբդուլ Մեջիդը չպետք է կրի զինվորական հագուստ, որը կրում էր մինչ այդ: Այս դետալը շատ կարևոր էր շեշտելու համար, որ Աբդուլ Մեջիդն ունենալու էր գուստ կրոնական, արարողակարգային լիազորություններ, այլ ոչ թե սուլթանական¹⁹ կամ գերագույն հրամանատարի, որը կարող էր ասոցացնել զինվորական հագուստ: Բացի այդ, Մուսթաֆա Քեմալը գեներալ Ռեֆեթի միջոցով փոխանցել է Աբդուլ Մեջիդին որ իր՝ որպես խալիֆի ուղերձի մեջ պետք է նշվի, որ ԹԱՄԺ-ը և կառավարությունը ամենահարմար համակարգն են Թուրքիայի ժողովրդի համար²⁰:

Եթե փորձենք դիտարկել քեմալականների նման որոշման տրամաբանությունը, ապա պետք է առանձնացնել հետևյալ հանգամանքները. նախ դարերով կրոնապետություն համարվող թուրքական պետությունում ո՛չ էլիտան և ո՛չ էլ հասարակության լայն շերտերը դեռևս պատրաստ չէին խալիֆայության և խալիֆի տիտղոսի վերացմանը: Բացի այդ, խալիֆը համայն մուսուլման աշխարհի հոգևոր

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 94:

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 95-96:

¹⁹ Այս խնդրի մասին առավել մանրամասն տե՛ս Altın Ş., Sürgündeki Son Halife Abdülmecid Efendi, İstanbul, 2015, s. 86-87:

²⁰ Kandemir F., նշված աշխ., էջ 29:

առաջնորդն էր և պահելով այդ տիտղոսը՝ նոր ձևավորվող Թուրքիան փաստացի կարող էր վերահսկողության որոշակի լծակներ պահպանել իսլամական կամ իսլամադավան երկրների հանդեպ: Սրանով նաև պետք է պայմանավորել այն հանգամանքը, որ Աբդուլ Մեջիդի ընտրվելուց հետո քեմալականները հատուկ ուշադրություն էին դարձնում, որ այդ լուրը պաշտոնական մակարդակով և խողովակներով, մամուլի միջոցներով տարածվի իսլամադավան երկրներում: Խալիֆ ընտրվելուց հետո Աբդուլ Մեջիդը պաշտոնապես ընդունում է Աբդուլ Մեջիդ Երկրորդ անունը, քանի որ օսմանյան սուլթան Աբդուլ Մեջիդ Առաջինը եղել է միննույն ժամանակ նույն անունով խալիֆը, ուստի թվագրման տրամաբանությունը հենված է այդ փաստի վրա: Աբդուլ Մեջիդ Երկրորդը ստացել է բազմաթիվ շնորհավորական ուղերձներ²¹ աշխարհի իսլամադավան երկրներից և, ըստ էության, նրա լեզվատիմությունը որպես խալիֆ որևէ կերպ կասկածի տակ չի առնվել և այն փաստը, որ առաջին անգամ խալիֆն ընտրվել է խորհրդարանի կողմից լուրջ կրոնա-իրավական խնդիր չի առաջացրել: Ի դեպ, առաջինը նորընտիր խալիֆին շնորհավորական նամակ է հղել Մուսթաֆա Քեմալը²²: Պետք է նշել նաև, որ խալիֆ ընտրվելուց հետո, թերևս նաև պահելով պայմանավորվածությունը՝ իր պաշտոնական հեռագրերում, ուղերձներում Աբդուլ Մեջիդը հատուկ կարևորում է Անկարայի և ԹԱՄԺ-ի դերը: Ավելին՝ Աբդուլ Մեջիդը առաջիններից է լինում, ով 1923 թ. հոկտեմբերի 29-ին Թուրքիայի Հանրապետության հռչակման և Մուսթաֆա Քեմալի նախագահ ընտրվելուց հետո շնորհավորական ուղերձ է հղում²³ այդպիսով ճանաչելով և՛ պետության կառավարման հանրապետական ձևը, և՛ Քեմալին որպես պետության ղեկավար:

Սակայն, այնուամենայնիվ, որոշ ժամանակ անց քաղաքական շրջանակներում և կուլիսներում սկսվում են քննարկումներ այն մա-

²¹ Խալիֆին ուղղված շնորհավորանքները տե՛ս Satan A., նշված աշխ., էջ 115-117:

²² Altın Ş., Sürgündeki Son Halife Abdülmecid Efendi, İstanbul, 2015, s. 93.

²³ Satan A., նշված աշխ., էջ 132:

սին, որ լեզվաբանության իմաստով նոր պետության՝ խորհրդարանական հանրապետության ղեկավարի ամենահարմար թեկնածուն Աբդուլ Մեջիդն է, որը սուլթանական տոհմից է, թագաժառանգն էր մինչև սուլթանության լուծարումը, խալիֆն է, կրթված է և զարգացած անձնավորություն է: Հետագայում Մուլթաֆա Քեմալը ևս իր գրույցներում նշել է, թե ոմանք չէին ուզում իրեն տեսնել Թուրքիայի նախագահի պաշտոնում և նախապատվությունը տալիս էին Աբդուլ Մեջիդին²⁴: Եվ ինչքան էլ Աբդուլ Մեջիդը հայտարարում էր, թե ինքը զբաղվում է միայն խալիֆի հոգևոր գործառույթներով և քաղաքականությամբ հետաքրքրված չէ, նրա շուրջ ինտրիգները շարունակվում էին: Կարելի է ենթադրել, որ Մուլթաֆա Քեմալը ինքը միտումնավոր թույլ էր տալիս, կամ նույնիսկ անուղղակի հրահրում, որ այդ քննարկումները, խալիֆի հետ նման օրակարգով զաղտնի հանդիպումները ծավալվեն, որպեսզի իր հաջորդ քայլերի ու հեռագնա նպատակների համար հիմնավորվածություն և փաստարկներ ունենա:

Պետք է նկատել սակայն, որ չնայած իր զգուշավոր պահվածքին՝ Աբդուլ Մեջիդը այնուամենայնիվ լիովին զերծ չէր մնում տարատեսակ ենթատեքստեր պարունակող ակնարկներից, հայտարարություններից, որոշ խորհրդանշական քայլերից: Օրինակ՝ իր առաջին ուղերձում դիմելով իսլամական աշխարհին և դրական շեշտադրումներ անելով ԹԱՄԺ-ի վերաբերյալ՝ այնուամենայնիվ տեքստը ստորագրել է «Աբդուլ Մեջիդ որդի սուլթան Աբդուլ Ազիզի»²⁵: Մա անուղղակի հիշեցումն էր իր ծագման վերաբերյալ և դրանից հետո էլ իր բոլոր ուղերձները կամ գրությունները Աբդուլ Մեջիդը այդպես է ստորագրել: Այլ առիթներով ևս խալիֆը չէր խուսափում հիշեցնել իր ծագման մասին կամ իրեն ասոցացնել իր նախնի սուլթան-խալիֆների հետ: Այսպես, իր առաջին հարցազրույցներից մեկում Աբդուլ Մեջիդը նշել է. «Ես համայն մուսուլմանների խալիֆն եմ: Իմ նպատակը սուլթան

²⁴ Նույն տեղում, էջ 135:

²⁵ Kandemir F., նշված աշխ., էջ 31-32:

Մելիմ Ահեղի նպատակն է, այն է՝ իսլամական աշխարհի սրտի միասնությունը ապահովելն է: Այս միտքն է ինձ առաջնորդողը»²⁶:

Կարևոր է նաև փաստել, որ այդ ժամանակվա օսմանյան հասարակության ենթադրաբար կրթված հատվածի մոտ խալիֆի կերպարի հանդեպ կար ձևավորվող նոր պատկերացում, ինչը ուշագրավ կերպով վերլուծել և ներկայացրել է հայտնի թուրքագետ Էրիկ Ցյուրխերը: Այսպես, ըստ Ցյուրխերի, խալիֆայության պահպանումից և Աբդուլ Մեջիդ Երկրորդի ընտրությունից հետո ժողովուրդը և քաղաքական շրջանակները նրան սկսեցին ընկալել որպես յուրահատուկ «ժամանակակից իսլամական Հռոմի Պապ» և շատերը նրան դիտարկում էին ոչ թե լոկ կրոնական ֆունկցիաներով օժտված անձ, այլ որպես «սահմանադրական միապետ», «վերկուսակցական ազգային միասնականության խորհրդանիշ»²⁷:

Աբդուլ Մեջիդի խալիֆայությունը, ըստ էության, կրում էր արհեստական բնույթ և քեմալական իշխանությունները լրջորեն սահմանափակելով նրա լիազորությունները՝ որոշ ժամանակ անց կարողացան ստեղծել այդ ամենի անիմաստության և ժամանակավրեպության տպավորություն: Եվ կարծես այդ ժամանակը Մուսթաֆա Քեմալին պետք էր սուլթանության չեղարկումից հետո հասարակությանը հոգեբանորեն խալիֆայության չեղարկմանը նախապատրաստելու համար, որը նաև էականորեն կթուլացներ հնարավոր դիմադրությունը և հակաազդեցությունը: Եվ, թերևս, ճիշտ է այն կարծիքը, որ թե՛ քեմալականները, թե՛ խալիֆը գիտակցում էին, որ սուլթանության և խալիֆայության անջատումը միմյանցից ու վերջինի պահպանումը զուտ միջանկյալ միջոց էր վերջնական վերացման համար²⁸:

Նախապատրաստական որոշ քայլերից, ինչպես նաև խալիֆի կողմից ու խալիֆի շուրջ իշխանազավթման դավադրություն կազմա-

²⁶ Նույն տեղում, էջ 30:

²⁷ Zürcher E. J., Millî Mücadelede İttihatçılık, İstanbul, 2016, s. 207-208.

²⁸ Hurgronje S., Islam and Turkish Nationalism, Foreign Affairs, 1924, vol. 3, no. 1, pp. 71-72.

կերպելու լուրերը միտումնավոր թեժացնելուց հետո, Մուսթաֆա Քեմալն անցավ բաց քայլերի հայտարարելով, որ այդ ամենը կարող է տանել երկիշխանության, որն անթույլատրելի է և կվտանգի նորաստեղծ թուրքական հանրապետության գոյությունը, ուստի պետք է անել կտրուկ քայլեր: Այդ կտրուկ քայլը խալիֆայության լուծարման մասին առաջարկն էր խորհրդարանին և գերարագ ծավալվող գործընթացները: 1924 թ. հունվարի 22-ին Մուսթաֆա Քեմալը հեռագիր է ուղարկում վարչապետ Իսմեթին որտեղ ասված է. «Խալիֆը և ամբողջ աշխարհը պետք է իմանան, որ պահպանված և այսօր առկա խալիֆը, և խալիֆի պաշտոնը, իրականում չունեն որևէ իմաստ ու նշանակություն ո՛չ կրոնական, ո՛չ էլ քաղաքական առումով: Մենք չենք կարող դատարկաբանություններով վտանգի տակ դնել Թուրքիայի Հանրապետության գոյությունն ու անկախությունը: Մեր կարծիքով՝ խալիֆի պաշտոնը ի վերջո չի կարող ունենալ ավելի մեծ նշանակություն, քան գուտ պատմական հիշողություն լինելը»²⁹: Դրանից կարճ ժամանակ անց՝ 1924 թ. մարտի 4-ին ԹԱՄԺ-ը ընդունում է որոշում խալիֆայության լուծարման, ինչպես նաև սուլթանական Օսմանոյունների ողջ տոհմի Թուրքիայից 24 ժամվա ընթացքում արտաքսման մասին: Խալիֆ Աբդուլ Մեջիդ Երկրորդին խորհրդարանի այդ որոշման վերաբերյալ մարտի 4-ի լույս 5-ի գիշերը տեղեկացրել են Ստամբուլի անվտանգության ծառայության պետը և նահանգապետը, ու հայտնել, որ նա ունի ընդամենը մի քանի ժամ հեռանալու համար: Խալիֆի խնդրանքը գոնե երկու օր տալ պատրաստվելու համար մերժվել է, ավելին Դոլմաբահչե պալատը շրջապատվել է ոստիկանական զորքերի կողմից, անջատվել են հեռախոսները, որպեսզի Աբդուլ Մեջիդը զրկվի արտաքին աշխարհի հետ կապ հաստատելու հնարավորությունից: Սկզբում խալիֆը բավական կոպիտ է արձագանքել և անգամ պալատից դուրս հրավիրել նահանգապետին, սակայն անվտանգության ծա-

²⁹ Kemal Atatürk, Nutuk, İstanbul, 2015, s. 633.

ռայության պետը սպառնում է ընդդիմանալու պարագայում ուժ կիրառել, որի հրամանն արդեն իսկ ունենին: Ի վերջո, որոշ ժամանակ անց Աբդուլ Մեջիդը տեղի է տալիս և համաձայնվում հեռանալ³⁰: Մարտի 5-ի գիշերը ժամը 5:30-ին Աբդուլ Մեջիդը երկու կանանց, դուտեր, որդու՝ Օմեր Ֆարուքի, բժշկի, անձնական քարտուղարի հետ դուրս է եկել պալատից, իրերը տեղավորել են երկու մեքենաների մեջ, այնուհետև խալիֆը մոտեցել է գահին և համբուրել այն, հրաժեշտ տվել ու հեռացել: Խալիֆին և նրան ուղեկցող անձանց պաշտոնյաներն ու ոստիկանները տարել են Սիրքեջիի կայարան, որտեղից գնացքը ուղևորվել է դեպի Շվեյցարիայի Բեռն քաղաք: Դրանից հետո արտաքսվել են Օսմանոյլուների գերդաստանի մնացած բոլոր անդամները, որոնց ընդհանուր թիվը կազմել է մոտավորապես 100 անձ: Այդպիսով դե յուրե օսմանյան խալիֆայությունը դադարել է գոյություն ունենալ:

Երկիրը լքելուց առաջ Աբդուլ Մեջիդը մամլո հաղորդագրություն է տարածել, որում ասում էր, որ «գլուխ է խոնարհում ժողովրդի կամքի առաջ և այսուհետ զբաղվելու է գեղարվեստով»: Սակայն երբ գնացքն անցել է Բուլղարիայի սահմանը, տարածվել է մեկ այլ հաղորդագրություն, որտեղ խալիֆը նշում էր, որ չի ճանաչում իր հեռացման մասին ԹԱՄԺ որոշումը: Ավելին՝ հասնելով Շվեյցարիա գահընկեց խալիֆը լրատվամիջոցների համար մամլո ասուլիս է հրավիրում և հայտարարում. «ԹԱՄԺ-ի որոշումը խալիֆայության չեղարկման հետ կապված անօրինական է և անթույլատրելի: Խալիֆայությունը միայն թուրքերին չէ, այլ բոլոր մուսուլմանների ընդհանուր կրոնական և պատմական ինստիտուտն է»³¹: Այսինքն՝ խալիֆը չի ընդունում ԹԱՄԺ որոշումը, այն համարում է ոչ լեգիտիմ ու քայլեր է անում իր կարծիքը հասու դարձնելու բոլոր մուսուլմանական համայնքներին և այդ խնդրի քննարկման համար հրավիրում է կրոնական խորհրդի նիստ: Սակայն Անկարայի զգուշացումներից հետո Շվեյցարիայի կա-

³⁰ Ardakoç K., Hilafet Meselesi, İstanbul, 1955, s. 53.

³¹ Satan A., նշված աշխ., էջ 166:

ռավարությունը Աբդուլ Մեջիդին տեղեկացրել է, որ նման հայտարարություններն անցանկալի են և վերջինս էլ հրաժարվել է կրոնական խորհուրդ հրավիրելու մտադրությունից: Բայց, այնուամենայնիվ, մարտի 27-ին Աբդուլ Մեջիդը նամակ է հղում նաև ԹԱՄԺ-ի նախագահությանը, որում շեշտում է, որ մուսուլմանները իրեն են որպես խալիֆի հավատարմության երդում տվել և որ ինքը մնում է խալիֆ, հանրապետության կառավարությունը իրեն չի կարող զրկել այդ կոչումից և ինքը շարունակելու է իր պարտականությունները իրականացնել³²: Իր այս քայլերով Աբդուլ Մեջիդը նվազագույնը իրեն ապահովում է «առանց գահի խալիֆի» կամ «արտաքսյալ խալիֆի» կոչումով:

Իրականում խալիֆայության լուծարումը իսլամական աշխարհում որոշակի խնդիրներ է առաջ բերում և սա բնական էր: Նախ՝ զուտ կրոնական արարողակարգի տեսանկյունից հայտնի չէր, թե ինչպես պետք է իրականացվեին տարբեր արարողություններ և կարգավորումներ առանց խալիֆի: Երկրորդ՝ իսլամադավան երկրների մի մասը շարունակում էր լեգիտիմ խալիֆ համարել Աբդուլ Մեջիդին, սակայն արձանագրվել են նաև խալիֆ ինքնահռչակվելու դեպքեր. օրինակ՝ 1924 թ. մարտի 5-ին Մեքքայի նախկին էմիր Շերիֆ Հուսեյնը իրեն հռչակել է խալիֆ³³:

Որոշակի խնդիրներ էին ծագել նաև հենց Օսմանյանների տոհմի տարբեր ճյուղերի միջև և, մասնավորապես գահընկեց սուլթան Մեհմեթ Վահեդդինի և Աբդուլ Մեջիդի միջև. Վահեդդինը իրեն շարունակում էր համարել սուլթան և խալիֆ³⁴: Այսինքն՝ վերջին սուլթան Մեհմեթ 6-րդը իր հերթին փաստորեն չէր ընդունում ԹԱՄԺ 1922 թ. նոյեմբերի 18-ի որոշումը, որով չեղարկվել էր սուլթանությունը, իսկ

³² Նույն տեղում, էջ 167:

³³ Նույն տեղում, էջ 172:

³⁴ Kandemir F., նշված աշխ., էջ 124:

ինքը զրկվել սուլթանի և նաև խալիֆի կոչումներից³⁵: Սակայն Մեհմեթ Վահեդդինը ոչ լեգիտիմ համարելով ԹԱՄԺ որոշումը իրեն գահընկեց անելու վերաբերյալ՝ անուղղակիորեն ոչ լեգիտիմ էր համարում նաև Աբդուլ Մեջիդին խալիֆ ընտրելու ԹԱՄԺ քվեարկությունը: Այս և նախկին այլ տարաձայնությունների հենքի վրա Օսմանոլիդների սուլթանական գերդաստանում սկսվում է տարագրության մեջ նաև տոհմի ավագության կարգավիճակի շուրջ վեճեր, որոնցից անմասն չէին տապալված և արտաքսյալ այլ արքայատոհմեր ևս (օրինակ՝ ռուսական Ռոմանովների կայսերական ընտանիքի տարբեր ճյուղերի միջև մինչ օրս շարունակվող պայքարը): Սակայն 1926 թ. նախկին սուլթան Մեհմեթ Վահեդդինի մահից հետո այդ խնդիրները ինքնաբերաբար լուծվում են և Աբդուլ Մեջիդը մինչև իր կյանքի վերջ իրականացնում է ոչ միայն «արտաքսյալ խալիֆի» գործառույթներ, այլ նաև Օսմանոլիդների սուլթանական տոհմի ղեկավարի պարտականություններ³⁶: Իր այդ դիրքի բերումով ու նաև անձնական նախաձեռնությամբ Աբդուլ Մեջիդը փորձել է պահպանել որոշակի սովորույթներ, արարողակարգեր, որոնք խարսխված էին օսմանյան սուլթանական և կրոնական որոշ ավանդույթների վրա: Նա որպես հոգևոր առաջնորդ՝ խալիֆ իրականացրել է տոհմի ներկայացուցիչների ամուսնությունների արարողությունները և նրանց տվել իր *թուղրան* կրող փաստաթղթեր, լուծել ընտանեկան վեճերն ու խնդիրներ և այլն³⁷:

Աբդուլ Մեջիդը մահացել է 1944 թ. օգոստոսի 23-ին Փարիզում սրտի կաթվածից և իր վերջին ցանկությունն ու կտակը եղել է այն, որ իրեն հուղարկվորեն Թուրքիայում: Սակայն դա դառնում է լուրջ քաղաքական, բյուրոկրատական խնդիր: Մինչև իր մահը Աբդուլ Մեջիդը նամակով դիմել է Թուրքիայի Հանրապետության իշխանություններին

³⁵ Пощверия Б., Ислам в турецкой конституции, Современная Турция: проблемы и решения (сборник статей), Москва, 2006, стр. 46.

³⁶ Satan A., նշված աշխ., էջ 179:

³⁷ Kandemir F., նշված աշխ., էջ 14:

խնդրելով իրենց տոհմի մահացած անդամներին հուղարկավորելու համար «մի թիզ հող» նաև ներկայացնելով, որ վերջին սուլթան Մեհմեթ Վահեդդինին և իր եղբայր Սեյֆեթթինին այլ երկրներում հուղարկավորելու հարցում բախվել են մեծ դժվարությունների³⁸: Աբդուլ Մեջիդի մահից հետո նրա դուստրը՝ Դյուրյուշեհվարը, որը Հնդկաստանի Հայդարաբադի Նիզամի (իշխանի) հարսն էր, դիմել է Թուրքիայի նախագահ Իսմեթ Ինյոնյուին խնդրելով թույլ տալ վերջին խալիֆին հուղարկավորել Թուրքիայում, սակայն թուրքական իշխանությունները մերժել են, ինչից հետո խալիֆի աճյունը պահել են Փարիզի մզկիթի տարածքում, համապատասխան վայրում մինչև որ կլուծվի խնդիրը:

1945 թ. խալիֆի դուստր Դյուրյուշեհվարը այցելել է Թուրքիա. այցը նա իրականացրել է ոչ թե որպես Օսմանյանների գերդաստանի ներկայացուցիչ, այլ որպես Հայդարաբադի արքայադուստր, քանի որ Թուրքիայում մինչև 1952 թ. գործում էր օրենք, որով արգելվում էր սուլթանական տոհմի որևէ ներկայացուցչի մուտքը Թուրքիա: Նախկին խալիֆի դուստրը 1945 թ. փետրվարին կարողանում է հանդիպել Թուրքիայի այն ժամանակվա նախագահ Իսմեթ Ինյոնյուի հետ. հանդիպումն անցել է ջերմ և քաղաքավարության ու արարողակարգի համաձայն, սակայն Աբդուլ Մեջիդի դստեր խնդրանքին՝ հորը Թուրքիայում հուղարկավորելու հետ կապված Ինյոնյույն պատասխանում է, որ դրա համար պետք են որոշակի իրավական կարգավորումներ³⁹: Սկսվում է բյուրոկրատական գործընթաց, որը շուրջ երկու տարի որևէ արդյունք չի տալիս և այդ ընթացքում պաշտոնական կառույցները տալիս են խուսափողական պատասխաններ: 1950 թ. Թուրքիայում տեղի է ունենում իշխանափոխություն և իշխանության եկած նոր ուժին՝ «Ժողովրդավարական կուսակցությանը» Աբդուլ Մեջիդի ընտանիքը կրկին դիմում է նույն հարցով, սակայն անգամ օսմանյան անցյալի հանդեպ ավելի լոյալ տրամադրված այդ ուժը կրկին որևէ

³⁸ Altın Ş., Sürgündeki Son Halife Abdülmecid Efendi, İstanbul, 2015, s. 273.

³⁹ Satan A., նշված աշխ., էջ 189:

հստակ և կոնկրետ քայլ չի անում: 1954 թ. Փարիզի մզկիթի ներկայացուցիչները դիմում են Աբդուլ Մեջիդի ընտանիքին հուղարկավորության հարցով, քանի որ այլևս հնարավոր չի լինում պահել աճյունը⁴⁰: Ի վերջո, խալիֆի դուստրը՝ Դյուրյուշեհվարը դիմում է իր ամուսնու հորը Հայդարաբադի Նիզամին, որպեսզի նա միջնորդի Հնդկաստանի վարչապետին Աբդուլ Մեջիդին Մադինայում հուղարկավորելու խնդրանքով Սաուդյան Արաբիայի իշխանություններին դիմելու հարցով: Այդ ընթացքում տեղեկություն է ստացվում նաև Թուրքիայից, համաձայն որի ԹԱՄԺ համապատասխան հանձնաժողովը միաձայն որոշում է ընդունել ընդառաջել խալիֆի ընտանիքի դիմումին և թույլ տալ Աբդուլ Մեջիդին հուղարկավորել Թուրքիայում: Սակայն բյուրոկրատական քաջքշուկը դարձյալ չի ավարտվում, քանի որ պատգամավորներից մեկը՝ նախկին ծովակալ Ռեֆաթ Օզդեշը դատական ատյաններում բողոքարկում է այդ որոշումը, որի պատճառով գործընթացը կանգ է առնում⁴¹: Այդ ընթացքում դրական պատասխան է ստացվում նաև Սաուդյան Արաբիայի իշխանություններից և ընտանիքը այլևս չսպասելով Թուրքիայից պատասխանի մահից տասը տարի անց՝ 1954 թ. մարտի 27-ին Փարիզի մզկիթից Աբդուլ Մեջիդի աճյունը տեղափոխում է Մադինա և մարտի 30-ին հուղարկավորում Cennet-ül Baki-ի գերեզմանատանը⁴², սակայն ըստ վահաբական ընկալման տապանաքարի վրա որևէ նշում, այդ թվում անուն և այլն չի արվում⁴³: Պետք է շեշտել նաև, որ Աբդուլ Մեջիդը միակն է օսմանյան խալիֆներից, ով հուղարկավորված է մուսուլմանների համար սրբազան համարվող Մադինայում:

Ամփոփելով՝ նշենք, որ Աբդուլ Մեջիդի մահով փաստացի դադարեց գոյություն ունենալ խալիֆայության ինստիտուտը նաև սիմվոլիկ

⁴⁰ Նույն տեղում, էջ 191:

⁴¹ Նույն տեղում, էջ 191-192:

⁴² Karpat K., Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din, İstanbul, 2009, s. 281.

⁴³ Satan A., նշված աշխ., էջ 193:

առումով, որովհետև եթե 1924 թ. Թուրքիայի խորհրդարանի որոշումից հետո գահընկեց խալիֆի անձով պայմանավորված այդ կառույցը դեռ պահպանում էր իր դե ֆակտո գոյությունը, ապա 1944 թ. դա էլ ավարտվեց: Թուրք ուսումնասիրող Սաթանը շեշտում է, որ Աբդուլ Մեջիդը և՛ Օսմանյանների, և՛ թուրքերի, և՛ մուսուլմանների վերջին խալիֆն էր և Մուհամմադ մարգարեից մահից հետո առաջին խալիֆ Աբու Բաքրից սկսած խալիֆայության ավանդույթի 101-րդ ու վերջին օղակը⁴⁴: Խալիֆայության ավարտը կանխատեսելի էր նաև քաղաքագիտական առումով, քանի որ ինչպես նշում է Հանթինգտոնը. «Օսմանյան կայսրության վերացմամբ իսլամը մնաց առանց առանցքային պետության»⁴⁵ և այլ իսլամադավան պետություններից որևէ մեկը ի գորուչեղավ իրականացնել խալիֆայության ռեստավրացիա կամ ստանձնել իսլամական աշխարհի կենտրոնի դերակատարումը: Այս առումով կրկին Հանթինգտոնը կարծում է, որ «որևէ մահմեդական երկիր բավարար ուժ, մշակութային ու կրոնական համապատասխան լեգիտիմություն չունենա՝ ստանձնելու համար իսլամի առաջնորդի դերը, ու նաև իսլամական մյուս պետությունների ու ոչ իսլամական երկրների կողմից ընկալվեր որպես այդպիսին»⁴⁶:

Խալիֆայության դե յուրե և դե ֆակտո ավարտը նաև Թուրքիայի հիմնադիր-նախագահ Մուսթաֆա Քեմալի սկսած պետության աշխարհիկացման պայքարում կարևոր դեր ունեցավ: Եվ չնայած այն հանգամանքին, որ Թուրքիայի քաղաքական գործընթացներում երբեմն-երբեմն շրջանառվում էր խալիֆայության և դրա վերականգնման խոսույթը, այնուամենայնիվ դա հռետորաբանությունից այն կողմ չանցավ, իսկ Աբդուլ Մեջիդի մահից հետո կորցրեց կենսունակությունը: Հետագայում էլ խալիֆայության թեմատիկան որպես քաղաքական հռետորաբանության նյութ ժամանակ առ ժամանակ հայտնվում էր մամուլում, կամ տարատեսակ հայտարարություններում, սակայն

⁴⁴ Նույն տեղում, էջ 22:

⁴⁵ Հանթինգտոն Ս., Քաղաքակրթությունների բախումը, Երևան, 2021, էջ 264:

⁴⁶ Նույն տեղում, էջ 265:

դրանք նուստալգիկ ընկալումներից զատ ռեալ գործընթացներում որևէ դերակատարում չկարողացան ունենալ:

THE LAST OTTOMAN CALIPH AND THE END OF THE ISLAMIC CALIPHATE: ABDULMEJID II

Ruben Melkonyan⁴⁷, Gor Hovhannisyan⁴⁸

Since Ottoman Sultan Selim I adopted the title of the leader of the Islamic world – the caliph back in 1516, it became hereditary for the rulers of the Ottoman Empire and was reserved for the House of Osman (Ottoman Dynasty). After the abolition of the Ottoman Sultanate back in 1922 the title of the Caliph was preserved until 1924 and was passed to the former Ottoman heir Abdulmejid Osmanoglu by tradition, who was to become not only the last Ottoman, but overall the last caliph. On the 4th of March, 1924, the Grand National Assembly of Turkey adopted a resolution regarding the abolition of the caliphate and deportation of the House of Osmans in 24 hours. The already deported Caliph doesn't accept the Assembly's resolution, considers it illegitimate and tries engaging in some steps towards the restoration of the institution until the end of his life. In 1944, after the passing of Abdulmejid, the caliphate institution stopped its symbolic existence, as after the 1924 resolution the institution still preserved its continuation given the figure of the dethroned caliph, but after 1944, even that continuation came to an end. The de jure and de facto end of the Caliphate also played an important role in the struggle for laicism established by the founder and the first president of Turkey Mustafa Kemal.

Keywords: *caliphate, Ottoman Empire, Islam, laicism, Mustafa Kemal, Abdulmejid.*

⁴⁷ Ruben Melkonyan is a Dean of the Faculty of Oriental Studies at YSU, Full Professor, E-mail: rubenmelkonyan@ysu.am, ORCID: 0000-0002-1937-901X.

⁴⁸ Gor Hovhannisyan is a PhD student at the Department of Turkic Studies of the Faculty of Oriental Studies at YSU, E-mail: gor.hovhannisyan@ysu.am ORCID: 0009-0005-6230-9446.

ПОСЛЕДНИЙ ОСМАНСКИЙ ХАЛИФ И КОНЕЦ ИСЛАМСКОГО ХАЛИФАТА: АБДУЛМЕДЖИД II

Рубен Мелконян⁴⁹, Гор Ованнисян⁵⁰

После того, как османский султан Селим Первый принял титул лидера исламского мира – халифа в 1516 году, титул стал наследственным для правителей Османской империи и сохранялся за Домом Османа (Османская династия). После упразднения Османского султаната еще в 1922 году титул халифа сохранялся до 1924 года и по традиции перешел к бывшему османскому наследнику Абдулмеджиду Османоглу, которому предстояло стать не только последним османским, но и вообще последним халифом. 4 марта 1924 года Великое Национальное Собрание Турции приняло резолюцию об упразднении халифата и депортации династии Османов в течении 24 часов. Уже депортированный халиф не принимает резолюцию, считает ее нелегитимной и до конца жизни пытается предпринимать какие-то шаги по восстановлению института. В 1944 году, после кончины Абдул-Меджида, институт халифата прекратил свое символическое существование, так как после резолюции 1924 года институт все еще сохранял свое продолжение с учетом фигуры свергнутого халифа, но после 1944 года даже этому продолжению пришел конец. Де-юре и де-факто конец Халифата также сыграл важную роль в борьбе за лаицизм, начатым основателем и первым президентом Турции Мустафой Кемалем.

Ключевые слова: халифат, Османская Империя, ислам, лаицизм, Мустафа Кемаль, Абдулмеджид.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Հանթինգտոն Ս., Քաղաքակրթությունների բախումը, Երևան, 2021:
2. Поцхверия Б., Ислам в турецкой конституции, Современная Турция: проблемы и решения (сборник статей), Москва, 2006.

⁴⁹ Рубен Мелконян - д.и.н., профессор, декан факультета Востоковедения ЕГУ, Эл. почта: rubenmelkonyan@ysu.am, ORCID: 0000-0002-1937-901X.

⁵⁰ Гор Оганесян – аспирант кафедры Тюркологии факультета Востоковедения ЕГУ, Эл. почта: gor.hovhannisyanyan@ysu.am ORCID: 0009-0005-6230-9446.

3. Hurgronje S., Islam and Turkish Nationalism, Foreign Affairs, 1924, vol. 3, no. 1, pp. 61-77.
4. Altın Ş., Sürgündeki Son Halife Abdülmecid Efendi, İstanbul, 2015.
5. Ardakoç K., Hilafet Meselesi, İstanbul, 1955.
6. Bardakçı M., Şahbaba – Osmanoğulları'nın Son Hükümdarı VI Mehmed Vahideddin'in Hayatı, Hatıratı ve Özel Mektupları, İstanbul, 1998.
7. Kandemir F., Son Halifenin Son Günleri, İstanbul, 2015.
8. Karpat K., Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din, İstanbul, 2009.
9. Kemal Atatürk, Nutuk, İstanbul, 2015.
10. Satan A., Son Halife Abdülmecid Efendi, İstanbul, 2016.
11. Zürcher E. J., Millî Mücadelede İttihatçılık, İstanbul, 2016.